

Rondblik

Vroomheid - een greep uit de geschiedenis

J. Veenstra

In ons eerste artikel zagen we hoe kostbaar de vroomheid is in het christelijk leven. Je kunt je afvragen of geloof zonder vroomheid nog wel geloof is. Als vervlakking en verkillig in de kerk optreedt, hoor je in de geschiedenis altijd weer de roep om vroomheid. Om een geloof waarin vertrouwen en vertrouwelijkheid weer kenmerkend zijn. Maar meer dan eens leidde dat ook tot excessen. We kijken naar een paar opvallende vroomheidsbewegingen in de geschiedenis.

De pilaarheilige: verheven boven het volk

Het leven met God brengt vaak afscheiding en afzondering met zich mee. Daaraan is niet te ontkomen. In een ontkerstende samenleving moet je er wel mee te maken krijgen. Maar hoe zit dat dan in de gemeente? Kunnen ook daar de wegen van broeders en zusters zo uiteengaan?

De voorbeelden van situaties waarin gedreven christenen voor de afzondering kiezen, zijn voor het oprapen. De kerkgeschiedenis is er vol van. In de christelijke kerk is dit al heel vroeg begonnen. De drang naar vroomheid brengt kluizenaars ertoe zich terug te trekken. Je kunt er boeken over vol schrijven, maar laat een enkel voorbeeld voldoende zijn om de risico's daarvan duidelijk te maken.

Een bekende kluizenaar in de vroegchristelijke kerk is Simon de pilaarheilige († 450). Zo heet hij natuurlijk niet, tenminste niet van achternaam. Het is zijn bijnaam geworden. Hij denkt de zonde te ontstijgen en dichterbij God te komen, door te gaan wonen op een pilaar van ruim drie meter hoog. Dat hij er zoveel voor over heeft om vroom te leven, brengt hem veel bewonderaars. Nu is bewondering door mensen vijand nummer één van vroomheid. Laten we dat alvast even noteren! En zie: Simon verhuist naar een nog hogere pilaar. Dat doet hij verschillende keren, tot hij uiteindelijk op een pilaar zit van zo'n tien meter hoog.

Van bovenaf kijkt hij neer op de massa gewone mensen. Als hij niet in gebed of meditatie is verzonken, spreekt hij hen vermanend toe. Elke dag laat hij aan een koord een mandje naar beneden zakken. Zijn bewonderaars kunnen daar dan brood in doen, en zo houden ze zijn vroomheid mee in stand. Soms doet een spotvogel alleen een briefje in het mandje met als opschrift: wie niet werkt, zal ook niet eten. Zoiets kan natuurlijk alleen maar bedacht zijn door een jalouse geest, want niemand is zo vroom als Simon.

We zien in deze geschiedenis meteen al een paar kwalijke trekken die vroomheid kan krijgen. Zoals de gedachte dat het kwaad vooral van buitenaf komt. En als gevolg daarvan: het maakt je wereldvreemd. Maar waar ik in deze geschiedenis van Simon vooral aandacht voor wil vragen, is die pilaar.

Heb jij dat gevoel soms ook wel, binnen je eigen gemeente? Dat er mensen zijn die bewonderd worden om hun geestelijke hoogstandjes? Dat zij, als Simon, op een pilaar zitten en dat jij klein en onbetekenend beneden staat? Dat jouw geloof zo mager is en je vertrouwen zo zwak? Dat je veel dingen van God niet begrijpt en dat Hij soms zo veraf lijkt? Dat je diep in je hart eigenlijk wat jaloeers bent, en ook wel graag dichterbij God zou willen zijn? Dat gevoel van geestelijk onder de maat zijn, kan gemakkelijk gevoeld worden door een verkeerd beeld van vroomheid. Pilaarheiligen zijn er in alle soorten en maten: een ander kan verbazend goed bidden, krijgt blijkbaar rechtstreeks boodschappen van God, kan in extase

over zijn geloofservaring zingen, kan getuigen van een geweldig Godsingrijpen in zijn leven - en jij staat jaar in jaar uit maar onder aan de pilaar en doet eerbiedig brood in het mandje.... Ik moet denken aan de kinderen die niet naar de Here Jezus toe durfden gaan, omdat er zoveel groten stonden tussen Hem en hen. Je weet wat de Here Jezus toen deed. Daarom durf ik met een gerust hart te zeggen: *De vrome zit niet op de pilaar, hij staat beneden!*

De kloosterling: vroomheid in afzondering

We gaan nog even terug naar de kluizenaars. Hun leven wordt gekenmerkt door afzondering en door onthouding, vooral van vlees en wijn en van het huwelijk. Bloeit de vroomheid op als je sober leeft en je afzijdig houdt van anderen?

Laten we eens luisteren naar ex-kluizenaar Basilius. Hij zegt van zijn kluizenaarstijd het volgende. 'Over het geheel genomen ben ik door de eenzaamheid niet veel vooruitgekomen. Het kluizenaarsleven is in tegenspraak met het wezen van de liefde, want een kluizenaar zorgt alleen voor zichzelf. Zo iemand zal ook niet gemakkelijk zijn eigen fouten en zonden leren kennen. Hij zal de gaven van de Geest ook alleen voor zichzelf gebruiken en zo dus in zichzelf begraven. In een gemeenschappelijk leven komt het werk van de Geest allen ten goede.' Nu, dat is klare taal van iemand die het weten kan. We kunnen er iets uit leren voor een leven in vroomheid. *Namelijk: dat dit niet gericht is op jezelf, maar op de gemeenschap.* Basilius heeft de daad bij het woord gevoegd en zijn kluizenaarsbestaan ingeruild tegen het gemeenschappelijk leven in een klooster. Daarmee is het individualisme van het kluizenaarsleven overwonnen. Maar niet de afzondering. Want de afzondering blijft men bewust zoeken. Met als doel: leven in reinheid en toewijding aan God, in groepen gelijkgezinden. Zo ontstaan de kloosterorden, met eigen kloosters.

Het valt op dat dit zoeken van de afzondering samengaat met verval in de kerk. Er wordt binnen de middeleeuwse kerk door velen een werelds leven geleid, niet alleen door het gewone volk maar zeker ook door de geestelijkheid. Nu is dit verschijnsel van de afzondering niet alleen opvallend binnen de rooms-katholieke kerk van die tijd. Het doet zich altijd weer voor als de kerk verwereldlijkt. Dan zoeken mensen die oprecht de Here willen dienen, elkaar op in kleinere verbanden: in een kloosterorde, of een gezelschap, of een bond, of een beraad. In al die vormen gaat het steeds om een afzondering *binnen* de kerk.

In het kloosterleven blijft men bijzonder gericht op de naaste, in tal van barmhartigheidswerk. De kloosters staan bekend om hun ziekenzorg, onderwijs, armenzorg en gastvrijheid. Dat de vroomheid bewaard blijft in die donkere Middeleeuwen, duizend jaar lang, is voor een belangrijk deel te danken aan de monniken en nonnen die in afzondering hun leven gewijd hebben aan God.

Het is bekend dat het kloosterleven aan het eind van de Middeleeuwen steeds meer ontaardt. De afzondering van de wereld blijkt geen garantie voor een heilig leven. Het boze hart gaat mee het klooster in, en zorgt ook daar voor uitbrekende zonden. Van de kloosterling kunnen we leren dat vroomheid je een gerichtheid geeft op je naaste. En tegelijk dat onthouding en zelfkastijding ook te veel kan vragen van een vroom hart. Het kan zelfs je val worden, als je in goedbedoelde ijver voor de Here meer lasten op je neemt dan God te dragen geeft. Wie vroom wil leven, moet altijd terug naar de vraag: doe ik het echt voor de Here, of ben ik nu mijn eigen religieus gevoel aan het strelen?

De mysticus: de vrome ziel versmelt met God

Het koesteren van de eigen godsdienstige gevoelens heeft altijd sterk meegespeeld als vrome mensen de afzondering zoeken. Bijna altijd gaat dit samen met een minachting van het lichaam en het lichamelijke. De beroemd geworden monnik Franciscus van Assisi noemt zijn

lichaam 'broeder ezel'. Het lichaam is voor hem slechts een lastdier, dat alleen maar dient om de onsterfelijke ziel door dit aardse bestaan te dragen. Met dit standpunt komt Sint Franciscus wel heel dicht in de buurt van de heidense Griekse wijzgeren.

Van de kluizenaar Antonius bijvoorbeeld, kennen we soortgelijke denkbeelden. Sint Antonius wast zich namelijk nooit. Hij draagt een omgekeerde schapenvacht op het blote lichaam. Die vacht schuurt het vuil van zijn lichaam en de altijd open schaafplekken vormen een heilzame kwelling om 'de lusten van het vlees' te onderdrukken.

De bekende Benedictus van Nursia overwint de heftige verzoeken van het lichaam door zich naakt door dorens en distels te rollen. Als geitenhoeders hem een keer in zijn grot ontdekken, denken ze eerst dat ze tegenover een wild dier staan, zo ziet die man eruit.

We gaan eerst in op het strelen van de eigen religieuze gevoelens. Het zoeken van verbondenheid met God kan zover doorgedreven worden, dat de mens zijn grenzen uit het oog verliest. Kluizenaars en kloosterlingen zijn daar duidelijk niet altijd aan ontkomen. De genoemde Basilius zegt, dat hij nog vaak met heimwee terugdenkt aan de zielenroerselen in zijn kluizenaarstijd: 'Hoe verzadigde ik mij toen met ontberingen! Wie geeft mij die nachtwaken en lofliederen terug, die opheffing tot God, dat bovenaardse onlichamelijke lijden...' Van een andere kluizenaar lezen we: 'De heilige man sliep op een bed van dorre bladeren. Hij bakte zelf zijn roggebrood, kweekte wat groenten, hield een geit en een dozijn kuikens. Maar de kluizenaar zijn ziel en al zijn doen was steeds gekeerd naar God alleen. Hem bewonderen en loven in al zijn werken, en verzinken in de aanschouwing van zijn onpeilbare goedheid, dat was zijn bezigheid en dat was zijn leven.'

Wie de wereld en de alledaagse werkelijkheid wil ontstijgen door zo op te gaan in het goddelijke, is de vroomheid voorbij. Het is een oeroude en tegelijk een heel eigentijdse bedreiging, die meekomt met extatische religieuze ervaringen. Mensen willen door meditatie komen tot eenheid met God: dus zonder verzoening en zonder Middelaar. *Vroomheid is geen vroomheid meer, als de mens de grens tussen hem en zijn God uit het oog verliest.* Het is heidendom geworden. Mystiek, noemen we het ook wel.

De donatist: zuiverheid zonder barmhartigheid

Het drijven, het doorslaan in vroomheid, uit zich niet in alleen mystieke trekken. Opvallend is ook dat het met niets minder genoegen neemt dan met een absoluut zuivere kerk. Al vroeg in de christelijke kerk is dat aan te wijzen. Omdat ook daarin een les ligt voor onze eigen tijd, staan we er even bij stil.

De jonge christelijke kerk heeft in de eerste eeuwen ontzettend te lijden onder geloofsvervolging. De Romeinse keizer Nero is nog altijd een symbool van wreedheid als we het over christenvervolgingen hebben. Christenen worden in de arena's voor de leeuwen geworpen, als levende fakkels gebruikt in de paleistuinen: geen kwelling is erg genoeg. Velen houden moedig stand en sterven als martelaar. Jong en oud. De 86-jarige voorganger Polycarpus bijvoorbeeld. De 15-jarige Ponticus en het slavinnetje Blandina.

Maar er zijn ook christenen die bang worden. Ze leveren hun heilige boeken in. En brengen een wierookoffer aan de keizer. Zo redden ze zich van een ellendige dood in de arena. Maar bij de meesten komt daarna de wroeging, en de schaamte.

Dit brengt strijd in de kerk. Velen willen deze afvallige broeders en zusters niet weer in de gemeente opnemen. Gods kerk moet een zuivere kerk zijn, vinden ze. En voorganger worden, of diaken - dat kan zo'n afvallige wel helemaal vergeten! De bekendste ijveraars voor een zuivere kerk zijn de donatisten. Ze worden zo genoemd naar een van hun leiders: Donatus. De donatisten komen vooral voor in Noord-Afrika. Maar ook in Europa staan deze belijdenisgetrouwe christenen hoog in aanzien. Het is een stroming geworden met veel aanhang.

Deze beweging gaat heel ver in haar ijver voor een zuivere kerk. Is iemand die afvallig is geweest, toch in een gemeente ambtsdrager geworden, dan krijgt hij het zwaar te verduren. Zijn tegenstanders weigeren hem te erkennen. Heeft hij iemand gedoopt, dan wordt die doop onwettig verklaard. Zo maken de donatisten de betekenis van de doop afhankelijk van de zuiverheid van het hart van de voorganger.

De donatisten streven naar een vroomheid zonder barmhartigheid. Ze sluiten hun hart voor mensen die in hun geloof angstig zijn, en zwak, en zoekend. Ze vergeten hoe de Here Jezus Petrus weer in ontferming aannam, en opnieuw aan het werk zette in zijn gemeente.

Christenen die met niets minder genoegen nemen dan een zuivere kerk, vervallen tot een sekte. Zij vergeten dat zij nog in een gebroken wereld leven. Dat zij onderweg zijn met broeders en zusters die struikelend, vallend en opstaand hun Heiland volgen. *Van de donatisten kunnen we leren, dat vroomheid zonder barmhartigheid geen vroomheid is.*

De piëtist: die vroom begeert te leven...

Pia heette ze, een meisje bij mij in de klas. 'Weet je wel dat je een mooie naam hebt', zei de leraar meteen die eerste dag, toen hij onze namen noteerde. 'Zij betekent: vroomheid; ik hoop dat je het waar maakt in je leven.' Pia werd een beetje rood en keek verlegen de volle klas in. Zij zal het nooit geweten hebben, maar ik heb dit gebeuren later vaak gebruikt als ik aan kinderen moest uitleggen wat piëtisme betekent. Piëtisme is afgeleid van piétas: vroomheid. Het klinkt ook door in piëteit: iets met schroom benaderen, een houding aannemen waaruit eerbied spreekt.

Hoewel het piëtisme ook protesteert tegen vrijzinnigheid in de leer, ligt het accent wel heel duidelijk op vroomheid van leven. Een piëtist is wars van oppervlakkigheid en wereldgelijkvormigheid. Piëtisme is absoluut niet hetzelfde als mystiek. Het is echter wel vatbaar voor mystieke invloeden, juist door de uitgesproken aandacht voor het dienen van God als een zaak van het hart.

Piëtist is vaak gebruikt als scheldwoord. Uiteraard door de vijanden ervan. Want piëtisme heeft altijd veel weerstand opgeroepen. De rekkelijken binnen de kerk voelen zich natuurlijk door hen veroordeeld, alleen al door hun vrome manier van leven. En dan wordt de spot wakker, het scheldwoord wordt geboren.

Bij alle valkuilen en onvolkomenheden die binnen het piëtisme zijn aan te wijzen, moeten we constateren dat deze stroming de kerk veel goeds heeft gebracht. Daar willen we wat uitvoeriger bij stilstaan.

De Engelse piëtisten (de zg. puriteinen) waren, vooral in het begin, sterk gericht op de terugkeer van de kerk naar de zuiverheid van Gods Woord. Met het piëtisme in Duitsland ligt dat al direct een beetje anders. De Duitse piëtisten zijn meer gericht op de persoonlijke vroomheid. Zij komen bijeen in kleine groepen, zogenoemde gezelschappen, om zich te wijden aan gebed, vrome gesprekken en bijbelstudie. Zij breken niet met de kerk, maar vormen als het ware *een kerkje in de kerk*. Eilandjes van vroomheid.

Ook dit is weer een typische trek van vroomheidsbewegingen: het zich terugtrekken om de eigen vrome ziel te voeden. Het moet gezegd worden: de gevestigde kerken hebben het er dan meestal ook naar gemaakt. Gelovigen zijn dan aan het verkommeren, omdat ze in de kerk stenen voor brood krijgen. En ze knappen af op de wereldse levensstijl van veel kerkleden.

Wat verder opvalt bij de piëtisten, is dat zij christenen zijn van de daad. Zij doen veel voor de opvoeding, investeren enorm in *barmhartigheidswerk*, publiceren veel christelijke lectuur en geestelijke liederen, en zijn druk met bijbelverspreiding en zending. De Broedergemeenten van de Hernhutters vormen wel de meest bekende piëtistische organisatie in Duitsland.

In het piëtisme krijgt het gevoelsleven een zwaar accent. Dat accent op de geloofs*ervaring* wordt zo sterk, dat het uitgroeit tot een kenmerk van echt geloof. Uit het piëtisme komt dan

ook dat keurmerk: zonder een plotseling diep ingrijpen van God in je leven is je geloof niet echt. Opnieuw zie je een grote valkuil van vroomheidsbewegingen. *De persoonlijke worsteling gaat gelden als voorwaarde voor je behoud.*

Het piëtisme heeft ook in ons land veel invloed gekregen en gehouden. Je ziet het tot vandaag de dag in allerlei publicaties, films en geloofsgetuigenissen. Het is belangrijk dat je het in allerlei manifestaties van vroomheid onderkent, en je de geloofsblijdschap niet laat afnemen. Soms grijpt God krachtig in om iemand van zijn dwaalweg terug te brengen. Maar de Bijbel staat ook vol voorbeelden van mensen die zonder 'geestelijke crisis' in oprechte liefde God hebben gediend, hun leven lang.

De labadist: als mummies konden praten...

Ja, dan zou je een verhaal horen van Hollandse mystieke vroomheid. Het is de moeite waard eens een bezoek te brengen aan de oude kerk in Wieuwerd, een klein dorp in Friesland. In de grafkelder van die kerk liggen de beroemde mummies van de labadisten.

De naam zegt het al: het gaat om de aanhangers van Jean de Labadie. Deze man is naar Nederland gehaald als steunpilaar voor de Nadere Reformatie. Maar al gauw heeft men daar spijt van. Dominee De Labadie ontpopt zich als een dweper, als een echte donatist. Aan zijn ijveren voor een zuivere kerk en een zuiver leven hebben we een bizarre herinnering overgehouden.

Wat brengt De Labadie in conflict met mensen als professor Voetius en andere voorgangers binnen de Nadere Reformatie? Allereerst dat de kring, de gemeente van gelijkgezinden, voor hem veel belangrijker is dan de kerk. Hij schaft de kinderdoop af en sticht een huiskerk waarbinnen men leeft in gemeenschap van goederen. De eis van de zuiverheid gaat zover, dat de leden verplicht zijn voor de hele gemeente voortdurend al hun zondige gedachten, woorden en daden te belijden.

Wat van dominee De Labadie nog meer opvalt, is zijn houding tegenover de Bijbel. *Steeds weer zie je bij bewegingen die radicaal worden, dat 'het innerlijke licht' een bron van Godsopenbaring wordt naast de Bijbel. Of zelfs: bóven de Bijbel.* Bij stromingen als de dopers en de quakers kom je dit ook tegen. Dit 'innerlijke licht' kan verschillende namen hebben, maar in wezen gaat het steeds om hetzelfde. Zo maakt ook De Labadie onderscheid tussen het 'innerlijke woord' van de Geest en het 'uiterlijke woord' van de Bijbel. De Labadie zegt van zichzelf dat hij over het 'innerlijke woord' beschikt en dat hij daardoor een zuivere gemeente van wedergeboren christenen kan vormen.

Veel rijke en geleerde personen sluiten zich bij De Labadie aan. Onder hen zijn ook de beroemde Anna Maria van Schuurman en drie zussen uit het Friese Walta-geslacht. Zij volgen hem op zijn omzwervingen, tot in Duitsland en Denemarken toe. Als De Labadie in 1674 sterft, trekken de labadisten naar het Walta-slot in Wieuwerd. Daar komt de sekte tot rust, en daar gaat ze ten onder. Er worden geen nieuwe leden meer toegelaten. Het geld raakt op en de gemeenschap van goederen raakt uitgeput. Het slot - het 'labadistenklooster' - raakt in verval en wordt afgebroken.

In de grafkelder van de kerk in Wieuwerd blijft de herinnering bewaard: geslachtenlang zijn daar de Walta's begraven, en ook labadisten hebben er hun laatste rustplaats gevonden. In 1765 doet men een wonderlijke ontdekking. De lijken in de grafkelder zijn niet vergaan, maar gemummificeerd. Als dat eenmaal bekend is in de omgeving, wordt de grafkelder herhaaldelijk geschonden. Dronken kroeglopers dringen soms de kelder binnen om hun moed te tonen, en vervolgen daarna hun thuisreis met een van de verdorde ledematen.

Maar een deel van de mummies is er nog. Wie een bezoek brengt aan de grafkelder in Wieuwerd, staat oog in oog met de geschiedenis van een vroomheidsbeweging die opbloeide

en verstierf. Je staat daar ook met de vraag: wie was die Anna Maria van Schuurman en wat heeft haar levensverhaal ons te zeggen?

Tot zover deze terugblik. Natuurlijk zijn we hierin lang niet volledig geweest. Maar het is voldoende om de overstap te maken naar vandaag. Daarmee gaan we in de volgende aflevering verder.